

H. WIJSBEK

METAMORFOSEN IN STRINDBERGS ENSAM

Det har skrivits påfallande litet om August Strindbergs berättelse Ensam. Flera forskare nämner boken eller ägnar den någon sida i ett större verk, men bara ett fåtal har gjort den till föremål för en ingående studie. Utförligast har Ensam behandlats av Lam, Östin, Berendsohn och Johannesson.

Enligt Lamm ville Strindberg med Ensam "inventera de resurser han ägde att kunna uthärda ensamhetens tyngd" (216). Resultatet av denna inventering är övervägande positivt, även om en antydning om svårigheten att uthärda ensamheten inte helt saknas. Lamm refererar och citerar några olika teman ur boken - aktuella intryck, minnesupplevelser, läsning osv. - utan att ange något samband mellan dem. "Ensamheten blir därför för Strindberg detsamma som det oavslåtliga diktandet utan avsikt, utan plan /-/" (219). Ensam är m.a.o. ett resultat av ett sådant planlöst diktande.

Östin är den som mest ingående behandlat Ensam. Hans artikel är uppdelad i fyra stycken: datering, litterär analys, formella iakttagelser och Strindbergs avsikt med Ensam.

De formella iakttagelserna utgörs av en jämförelse mellan Ensam och biografiska fakta. Östin har upptäckt fyra punkter där boken avviker från verkligheten. Vidare har han funnit belägg för ett flertal händelser som beskrivs i Ockulta dagboken och annat källmaterial. Han påvisar också att kompositören i slutet förmodligen aldrig existerat utanför berättelsen.

I sista avsnittet hävdar han att avvikelserna från verkligheten skett med en avsikt, nämligen för att skapa bilden av den ensamme mannen i storstaden. Det är därför Strindberg framställer sig som änkling.

Analysen är föga mer än ett samvetsgrant referat. Ett viktigt påpekande om berättelsens struktur gör Östin när han säger sig ha funnit en uppfattning av ensamheten som ligger till grund för hela berättelsens uppläggning och konstnärliga spänningskurva: "Ensamheten innebär en förpuppningsprocess med åtföljande metamorfos. Ensamheten är rörelse framåt, är förändring och förnyelse" (23).

Tyvärr visar Östin inte hur denna process gestaltats i boken. Först när han kommit fram till slutet av sitt referat återkommer han till tanken. Jag-personen har mött en vän från förr i tiden som är kompositör och bor där han själv bodde som ung:

En kväll beger han sig till vännen, som emellertid inte är hemma. Men han vet var nyckeln hänger, och går in i det mörka rummet alldeles som förr i världen. Han sätter sig vid bordet utan att tända ljus: Det var ett underligt ögonblick, ty jag ramlade rakt ner i min ungdom; kände hela den okända framtiden trycka och lura hemskt på mig; erfor detta självrus i förhoppingar och förskottstagande; segervisshet och modstulenhets; överskattande av kraften och misskännande egna förmågan. (214)

Något har hänt inom honom, något som förändrat honom. Inledningssidornas själsliga knutenhet har lösts upp och givit vika för en lättad avslappning, för en ljusare och klarare syn på både honom själv och andra. Resultatet av den personlighetens inre samling och den självuppgörelse, som ensamheten tidigare sades innebära, börjar träda i dagen. Förpuppningsstadiet är över och metamorfosen har börjat. Minnena från de av ungdomligt livsmod och kamplust fyllda ungdomsåren och det försiktiga återknytandet av kontakten med människor har verkat som en hälsobringande styrkedryck (88f)

"Något har hänt", skriver Östin, men att det skulle vara att jag-personen fått en ljusare och klarare syn på

både sig själv och andra kan jag inte vaska fram ur det här Strindbergscitatet. Östin förklarar förändringen från knutenhet till avslappning som ett resultat av inre samling, av ungdomsminnen och av återknyttandet av kontakten med människor.

Det sista verkar lite underligt eftersom kontakten med människor i början var outhärdlig. Nu är den plötsligt hälsobringande. Det är i och för sig riktigt, men frågan är ju vad denna förändring beror på. Och minnena från ungdomen, är de verkligen så fulla av livsmod och kamplust som Östin gör gällande? Knappast. Det citat Östin själv ger motsäger det, liksom det citat han avslutar det här avsnittet med: "/-/ gick jag ut ur min ungdoms pinorum (216)" (Östin, 89, min understrykning).

Återstår idén att den ljusare synen är resultatet av en inre samling, som är resultatet av en själslig process. Eftersom Östin inte talar om hur denna process återges blir summan av hans litterära 'analys' att Ensam slutar ljusare än den börjar.

Berendsohn har vid flera olika tillfällen skrivit om Ensam, senast 1966¹⁾. Liksom kärleken är ensamheten för Strindberg en ambivalent upplevelse, säger han, som pendlar mellan tröstlöshet och lycka. Oftast överväger det första, men inte i Ensam. Visserligen finns båda känslolägena med, men boken handlar till allra största delen om "die Glückseligkeit des schaffenden Menschen in der Einsamkeit" (1966, 216).

Han förklarar Strindbergs isolering psykologiskt. Strindberg led hela sitt liv av "einer Überempfindlichkeit aller seiner Sinne und an einer ungewöhnlich starken Aufwühlbarkeit seiner Seele" (1966, 47). I Ensam är det dessa anlag som driver honom till ensamhet, men de utgör samtidigt grunden för hans skapande arbete.

Bortsett från att man inte utan vidare bör identifiera Strindberg med berättelsens huvudperson så förklarar ett sådant psykologiskt betraktelsesätt knappast varför ensamheten i Ensam skildras så positivt i jämförelse med tidigare verk.²⁾

Berendsohn säger vidare att Strindberg här har koncentrerat sig på ett enda tema. "Er wollte also die Einsamkeit ganz für sich darstellen" (1966, 46, min framhävnings). Denna koncentration har lett till att Ensam gör ett så lugnt och samlat intryck.

Johannessons Ensam-studie utgör ett kapitel i en bok med ett bestämt syfte: att undersöka personbegreppets utveckling i Strindbergs romaner.

Den person som skildras i Ensam kan till skillnad från personerna i Strindbergs tidigare romaner leva ensam. Johannesson förklarar denna utveckling (liksom Berendsohn 1959) som ett resultat av Infernokrisen, då Strindberg övergick från naturalism till en odogmatisk kristendom. Det har alltså skett en utveckling i jämförelse med tidigare verk. Inom Ensam skildras emellertid inte någon sådan utveckling.

I föreliggande studie vill jag visa att ensamheten i Strindberg berättelse beskrivs som en process med moraliska dimensioner som inte i första hand kännetecknas av lugn och harmoni; att denna process gestaltas som larvens metamorfos till fjäril samt att slutepisoden vid jämförelse med några biografiska data kan ge en inblick i Strindbergs syn på sitt förhållande till Harriet Bosse vid den tidpunkt då Ensam tillkom. Denna slutepisod låter sig inte helt och hållet inlemmas i "fjärils"-tematiken.

Som Östin påpekat kan man urskilja en process i Ensam som Strindberg formulerade så här:

Detta är slutligen ensamheten: att spinna in sig i sin egen själs silke, förpuppas och vänta på metamorfosen, ty en sådan uteblir icke. Man lever under tiden på sina upplevelser, och telepatiskt lever man andras liv. Döden och uppståndelsen; en ny uppföstran till et okänt nytt (145).

Låt oss ta Strindberg på orden och se vad detta synsätt kan leda till beträffande Ensam.

Ensam börjar med att berättaren långsamt avbryter den nyss påbörjade kontakten med sina ungdomsvänner som han inte sett på tio år. Försöken att återuppliva den gamla goda tiden på kaféer misslyckas, man har utvecklats åt olika håll och förstår varandra inte längre. Strindberg beskriver med en metafor hur huvudpersonen känner sig efter ett sådant kafébesök.

Varje natt jag gick hem från ett sådant kafémöte kände jag det intiga i dessa utsvävningar, då man egentligen ville höra sin röst och påtruga andra sina meningar. Min hjärna var som sönderriven eller som uppbökad och besädd med ogräsfrön som behövde krattas bort innan de grodde (127)

Kontrasten med ensamtillvaron är stor:

Så småningom inställde jag mina kafébesök; övade mig i att vara ensam; återföll i frestelsen, men drog mig med varje gång mera botad tillbaka, tills jag slutligen fann det stora behaget att höra tystnaden och lyssna till de nya röster man då får höra (127)

Från plågsamma samkväm till behagfull ensamhet: första stadiet är avslutat och förpuppningen kan börja. Det är svårt i början:

Genom att avklippa kontakterna med andra människor tycktes jag först förlora i kraft, men samtidigt började mitt jag liksom koagulera, förtätas omkring en kärna, där allt vad jag upplevat samlade sig, smältes och upptogs som näringsämnen av min själ. Därjämte vande jag mig att omsätta allt vad jag såg och hörde, allt i huset, på gatan, ute i naturen, och hänförande allt jag förnam till mitt pågående arbete, kände jag hur mitt kapital växte /-/ (128).

Två saker framgår av det här citatet. För det första

lever han innesluten i sig själv på sina upplevelser utom- och inomhus; han lever telepatiskt på andra människor och på det han förr upplevt, sina minnen alltså. För det andra använder han alla dessa upplevelser i ett bestämt syfte: till sitt författarskap. Han beskriver dem ofta som scener som utspelas enkom för honom och som han bara behöver skriva ner i ett rus för att få en scen till något påbörjat drama.³⁾

Hur ter sig då alla dessa olika upplevelser konkret?

På sina morgonpromenader har han skaffat sig ett oper-sonligt umgänge "på ett ganska billigt sätt" (131). Det är folk han ofta möter men inte hälsar på; en major, en världsdrottning, en ockult gumma och några till. Inomhus har han ett liknande umgänge. Vagg i vagg bor en sångerska som sjunger mycket vackert för honom. En trappa ned bor i gengäld ett par rysliga hundägare som brukar hålla hundsoaréer då de konverserar monstret och håller honom vaken.

Men han lever också telepatiskt andras liv. Särskilt en specerihandlares öde har gripit honom: "Jag led igenom alla hans kval; tänkte på hans hustru, på det stundande kvartalet, hyran, växlarna" (143). Mannen har öppnat en bod som han kallar "Östermalms Specerihandel". Vilket övermod och oförstånd! Mycket riktigt går det också galet. Efter tre månader gör han konkurs; för berättaren är det en lisa att det äntligen blir ett slut på lidandet, hans eget och butiksägarens.

Sin morgonpromenad väljer han alltefter sitt stämningsläge. Han har en särskild väg som han kallar via dolorosa och som är förknippad med dystra ungdomsminnen som relateras ganska utförligt.

Våren går och det blir sommar. Alla flyttar ut till landet. Det blir tomt och ödsligt både ute på gatorna och inne i huset. Ensamheten är visserligen behagfull, men man

kan få för mycket av den också. Han börjar längta efter mänsklig kontakt så till den grad att han t.o.m. saknar hundgrannarna. Samtidigt blir de få upplevelser han har allt rysligare. Ensamheten börjar bli beklämmande och skuldbelastad.

En söndagskväll beslutar han sig för att göra en åktur för att komma ut bland folk. Han tar en droska vid Nybron och åker längs Strandvägen, "stadens finaste gata" (180).

Plötsligt händer något föröwer som ådrog sig kuskens uppmärksamhet och min. En stor fattigmanshund, med tovig päls, liknande en fet varg som försöker se ut som ett får, låg panna, onda ögan och så smutsig att färgen icke kunde bestämmas, följer framhjulen och gör en ansats då och då för att kasta sig upp på kuskbocken. (179f.)

Den försöker hoppa upp, först på kuskbocken och sedan in i åkdonet. En "procession av människoliknande väsen" följer "hundens och kuskens strid med avgjort deltagande för hunden som hade orätt" (180). Till största delen består dessa väsen av krymplingar, dvärgar, puckelryggar och klumpfötter. "Det var en samling av allt elände som under vintern gömt sig och nu krupit fram i solen /-/" (180). Han känner "deras berättigade hat spruta gift" (181) över sig då han åker i droskan, "och deras hund gav uttryck åt deras samlade känslor" (181).

Mest iögonfallande i denna skildring är väl kontrasten mellan den ståndsmässige herrn och de utfattiga trashankarna. Men Strindberg antyder även ett djupare samband mellan dem: krymplingarna beskrivs i termar hämtade från insektsvärlden och herrn själv genomgår ju en larvs olika metamorfoser. Även om deras yttre sociale situation gör dem till klassfiender har de djupare sett gemensamma intressen såsom stående "utanför" samhället.⁴⁾

Attherrn i droskan hyser någon form av skuldkänslor

gentemot dessa eländiga krymplingar från underjorden tycks uppenbart. Men det är fråga om mer än bara överklassens skuldkänslor gentemot underklassen. Vad kan man då läsa ut mer i denna procession?

En förvillande likartad samling lytta, halta och benlösa krymplingar passerar revy (i Ensam är det också en revy som defilerar) redan i Legender som kom ut 1898. Det beskrivs där som "någonting halvverkligt, en serie visioner, frammanade av någon och i medvetet syftemål. En levande charad, vars sens moral det tillkommer er/personen som råkar ut för äventyret/ att taga ut" (SS 28, 235).

På följande sida får man veta att vederbörande botats genom att följa korsets väg. (Vi ska litet längre fram se att även herrn i Ensam tar den vägen).

Skildringen har förts upp på ett metafysiskt plan; det är alltså makterna som ingriper i handlingen och styr jag-personens öde. Hans växande insikt om detta inleder peripetien.

Nästa upplevelse som i boken följer direkt på åkturen beskriver ett möte med sonen, som i själva verket visar sig vara en brorson.⁵⁾

När jungfrun anmäler att "Herr X:s son var här, men jag sa att herrnicke var uppstigen" (183) blir jag-personen stum av fasa. Han bävar inför det förestående mötet när han tänker på allt som passerat sedan de sågs sist. Han vill inte se hur ett harmlöst barn förvandlats till en rovgirig människa. "Icke behövde jag se detta igen, då jag visste det förut, och var oskyldig till det sakförhållandet som låg i naturens ordning" (184).

Eftersom sakförhållandet - att barnet växt upp till yngling- är helt enligt naturens ordning är det klart att inte någon är skyldig till det. Varifrån kommer då skuldkänslorna?

Kanske har han inte gett 'sonen' tillräckligt understöd: "Men jag visste att han skulle komma med utsträckta rättigheter i det oändliga, fastän hans rättigheter gentemot mig upphört, då han var femton år" (185).

Kanske har han en känsla av att han övergivit 'sonen'. När han går ut på sin sedvanliga promenad tror han sig möta denne: "Hela livets rysliga cynism gick upp för mig, men utan en skymt av självanklagelse, ty jag hade icke övergivit honom" (187). Men vem har anklagat honom för det, om inte han själv?

Eller kanske har han en känsla av att ha försummat 'sonens' uppfostran: "Sålunda pinades jag, utan att veta varför, då jag icke haft att bestämma över hans öde. Och jag kände det som en elak makt försatt mig i denna falska belägenhet för att få skuld på mig" (188).

Hur han än vill bortförklara dem, så finns skuld-känslorna där.

En kväll anmäler tjänsteflickan en främmande man.⁶⁾ Det visar sig vara en f d fängelsekund som kommer och begär penninghjälp. Det utspinner sig ett samtal om brott och straff. Mannen har begått en smärre förseelse och anser sig orättvist behandlad, något som stöter jag-personen. Man ska ta sitt straff så blir brottet utstruket och försonat, menar denne.

Emellertid kommer de ingen vart på den bogen och samtalet glider in på frågan vari själva straffet består. Att det är ensamheten är de överens om, men mannen tillägger: "Ja; jag är icke van vid ensamheten och har alltid betraktat den som ett straff åt onda människor" (202). Berättaren uppfattar detta som en tillvitelse fast det inte är menat så. Han tycker tydligen själv att han är en ond människa som nu vederbörligen straffas med ensamheten.

Efter det att ensamhetens skuld- och skamkänslor

inskräpts i episoderna med droskturen och mötet med sonen, skymtar en lösning i episoden med straffången. Berättaren har nått fram till en ny självinsikt: hans ensamhet är ett straff för någon förseelse han begått. Bara genom att böja sig kan han sona förseelsen och börja på nytt.

Vari denna förseelse består uttalas aldrig öppet i boken. Här finns plats för spekulation. Det kan vara någon form av hybris, episoden med specerihandlaren pekar åt det hållet, likaså jag-berättarens tro att han själv styr sitt öde när det i själva verket är makterna som gör det.⁷⁾ Ännu värre är det kanske att han ratat umgänget med sina medmänniskor. Ensamhet innebär ju inte bara att man spinner in sig själv, man utestänger (försummar, överger) också andra.

I vilket fall som helst är han påtagligt skakad och ensamheten är hemskare än någonsin. Hans "uppfostran" är i ett framskridet stadium, han är stadd i upplösning och döden kan inte vara långt borta.

I sista delen av boken beskriver berättaren ett möte med en kompositör som bor i den våning han själv bott i som ung. De går upp till hans ungdoms bostad och kompositören börjar spela. Berättaren glider i tankarna tillbaka i tiden och ser sig själv trettio år tidigare. Ett fasansfullt minne spelas upp för hans inre syn. "Jag såg mig ligga i en utdragssoffa som stod just där jag nu satt, framför en igenlagd dörr" (207). I en utdragssoffa ligger man ungefär som i en kista, det är bara locket som fattas. Vad mera är: "kistan" stod just där han nu sitter, och vid en "igenlagd dörr". Ingen utväg alltså!

Klockan ett vaknar han vid ett nödrop som han tror är hans eget. Hos grannen är det tyst som i graven. Han kan inte somna om och ligger skräckslagen tills det blir morgon. Nästa dag får han höra att grannen dött och att han

alltså legat vägg i vägg med ett lik. Hela skildringen är hållen i en makaber, suggestiv ton.

För att åter anknyta til fjärilstanken kan detta "ställföreträdande" dödsfall jämföras med Strindbergs beskrivning av fjärilens förpuppning i uppsatsen "Dödskalle-fjärilen":

Vad gör larven i puppan?

Vetenskapligt talat undergå larvens vävnader en histolys det vill säga en fettdegenerescens eller fylogenetisk nekrobios. Översättom: Larven genomgår samma dödsprocess i puppan som liket i graven, vilket förvandlas i ett ammoniakaliskt fett. /-/ Med ett ord: larven är död i puppan då han förlorar all form och endast består av en fettmassa! Men hur kan han leva? Hur? Han är död, men han lever! Kanske de döda i gravarne ej äro döda oaktat läkaren konstaterat likblånad och fettdegeneration. /-/

Larven är död i puppan, men han lever och han uppstår icke såsom en återgången lägre mineralisk eller elementär materia utan såsom en högre form i skönhet och frihet. Är det en poetisk bild bara, vad är då poesin värd? (SS 27, 244f)

På döden följer uppståndelsen, så även i Ensam:

Direkt efter den hemska episoden med det ställföreträdande dödsfallet gör kompositören en övergång från det mörka han spelat till något mycket ljust. "Tonmassorna liksom trängde ut mig ur det trånga rummet och jag fick behov att kasta mig ut genom innanfönstren" (209). Jag-personen riktar blicken ut genom fönstret mot våningen tvärsöver gatan, där han bevittnar följande scen:

En ung vacker flicka hjälper en liten pojke med att äta. Allt är vitt och ljus: "Det vita mjölkglaset på den vita duken, det vita porslinet och de vita krysantermerna, den vita kakelugnen och de vita ansiktena" (211),

allt lyser vitt därinne, t.o.m. flickans moderskap mot detta barn som inte är hennes.

Jag-personen inleder ett samarbete med kompositören och söker ofta upp honom under vintern. På våren förlovar spelmanen sig med flickan, men samarbetet fortsätter.

En kväll strax efter förlovningen går han upp till sin vän, men ingen är hemma. Han tar nyckeln på skåpet i hallen och går in och sätter sig i en stol utan att tända ljuset. Gatlyktan som förr lyste på hans elände tecknar fönsterkarmens kors på väggen. Här sitter han nu, ensam i mörkret under sitt kors.

Tvårsöver gatan ser han de nyförlovade sitta vid krysanterumbordet, sysselsatta med barnet. De strålar av oskyldig, nästan förändlig kärlek.

Beskrivningen av de båda våningarna erinrar om de två bibliska berg som Strindberg ofta sysselsatte sig med vid denna tid: förbannelsens och välsignelsens berg, Ebal och Garizim. Det är i detta sammanhang intressant att konstatera att de två bergen för Strindberg inte nödvändigtvis är absolut antitetiska. "Jag var i båda rummen samtidigt men mest mitt över gatan, och jag bildade liksom bryggan mellan de två" (210). Visserligen är han i båda rummen samtidigt, men mest inne hos henne. Han känner t.o.m. irisdoften i hennes hår. Det är därifrån han hämtar kraften att fortsätta, att ensam "rekognoscera öknar, söka nya vägar och stigar" (215).

Processen är fullbordad: från en "falsk" isolering i tron på den egna kraften över en serie upplevelser som inskräper en känsla av skuld och straff, till död och uppståndelse, som innebär en "genuin" försoning med ensamheten.

Ändå ger denna utveckling inte en uttömmande förklaring av slutet. Med hjälp av några fakta ur Strindbergs biografi kan man, tror jag, närmare utreda varför jagpersonen i slutet har nått fram till en sådan positiv syn på ensamheten.

I berättelsens slut förekommer det en kompositör som Östin förgäves sökt återfinna i Strindbergs umgängeskrets.

Kompositören bor på Grev Magnigatan, i det hus "Strindberg"⁸⁾ bodde i som ung och där han skrev sin första betydande dikt. Mittemot kompositören bor en flicka som denne är förälskad i och som han (på avstånd) spelar musik för. Det är som om han ackompanjerade henne. Hon är moster till den lilla pojke hon sköter. I mars förlovar sig kompositören med flickan.

Låt oss jämföra detta med några data ur Strindbergs biografi. År 1872 bodde Strindberg på Grev Magnigatan 11 och skrev där Mäster Olof (OD mitt emot sidan 124). Innan Harriet Bosse och Strindberg gifte sig 1901 bodde hon hos sin syster Inez och hennes son på Grev Magnigatan 12, mitt emot 11. I mars månad förlovade sig Strindberg och Harriet.

Den 28 februari 1901 ger han Harriet Damaskus III, "som är en bekännelse" (OD 28/2 1901). Redan nästa dag skriver han ett brev och ber henne om ett omdöme (Brev 4497). Dagen därpå skickar han bud efter henne i avsikt att få framett avgörande. "Nu har jag henne i fällan" (OD 2/3 1901), tänker han triumferande. Men hon låter sig inte fångas så lätt. På den (som han tror) avgörande frågan "Bör jag låta den Okände sluta i klostret? svarade hon: nej, han har mera att uträtta i lifvet" (OD 2/3 1901). Ett avgörande uteblir.

Den 3 mars skriver han ett långt brev till henne där han yppar sina känslor. Nästa dag skriver han ytterligare två, men får inget svar. Äntligen kommer hon, klockan 4 den 5 mars. En timme senare är de förlovade (OD 3/5 - 5/5 1901).

Det är genom Strindbergs drama som deras förhållande inleds. Och liksom kompositören spelar för flickan på andra sidan gatan som om han ackompanjerade henne, skriver Strindberg roller till Harriet. Svanevit, "idealstycket af ren skönhet, kärlekens apoteos", är skriven som en morgongåva till hans brud (Brev 4516). Under hela vintern styr

han med engagemang och skriver roller till Harriet. Den 31 januari skriver han med grekiska bokstäver i dagboken: "Palme/ en skådespelare/ kom och berättade att B brutit. Hans venstra öga var ondt hårdt. Men jag hade redan ett par dagar förut ämnat lossa B. från P. i Kronbruden samt skicka henne till München /?/ med Påsk ensam" (OD 31/1 1901). I samma stil skriver han den 30 januari: "Önskade att B bröt m Palme" (OD 30/1 1901).

Men Strindberg skrev inte bara dramer, han skrev dikter också, och de var komponerade som musikstycken.

De två dikter som ingår i Ensam är komponerade som sonater. "Vargarna tjuta" har beteckningen "sonate no 2" (Ollén, 301), medan "Ahasverus" betecknas som "sonate no 3" (Ollén, 267). I manuskriptet står det Andante, Allegro osv. framför de olika delarna. En annan dikt, "Chrysaëtos", som är skriven ungefär samtidigt och handlar om Harriet, kallar han ibland "Septembersonate" och ger även den satsbeteckningar (Brev 4776).

Överhuvudtaget drog Strindberg ofta paralleller mellan sitt författarskap och musiken. Ett drömspel betecknas som en symfoni och några av de sena dramerna kallas ju "Kammarspel"⁹⁾

Det är här kompositören i Ensam kommer in i bilden. Det rör sig alltså om en personklyvning som är så vanlig i dramerna. I analogi med beteckningen "Strindberg" kallar jag berättelsens kompositör för "kompositören-Strindberg". Det finns dock en viktig skillnad mellan Strindberg och "Kompositören-Strindberg". Den sistnämnde är ung, medan den förre är en gråhårig femtioåring.

Den stora åldersskillnaden mellan Strindberg och Harriet vållade honom stora bekymmer. Så här skriver han i dagboken när han på allvar börjat intressera sig för Harriet:

På förmiddagen skref jag på Damaskus III. Rakade mig mot mid-
dagen. Kysste den snälla B's porträtt bad "Gud välsigna henne"
Så kom B. Jag skändes...hon var allvarlig skön och sade "gud
välsigna er" som skrifvit så vackert i Påsk: Jag kände mig
som gamle Faust hvilken saknade sin ungdom, inför detta mäs-
terverk av kvinnobarn (OD 8/2 1901, det understukna står med
grekiska bokstäver)

Efter det att Harriet i augusti 1901 lämnat honom
skriver han brev till henne varje dag.

När jag då ser Dig, svärmodig förtviflad, i Maj och i Juni, i
ditt gröna rum, sörjande din förlorade ungdom som jag "sköflat",
då anklagar jag mig /-/ (Brev 4616).

Men den stora åldersskillnaden har också en "positiv"
sida. Strax innan de gifter sig skriver Strindberg:

Då du, Älskade, goda vän, trädde in i min bostad för tre
månader sedan, var jag sorgsen, gammal, ful, nästan ond,
hopplös.

Och så kom Du!

Hvad har hänt?

Först gjorde Du mig nästan god!

Så gaf du mig min ungdom åter! (Brev 4563)

I Svanevit, morgongåvan, förekommer samma förvand-
ling. Först förvandlar Svanevits kärlek prinsens gråa hår,
sedan hans förvissnade kind, och till slut ger den honom
livet åter (SS 36, 209ff).

Denna Strindbergs kluvenhet mellan den alltför gamle
mannen och den åter uppståndne ungdomlige älskaren åter-
speglas i Ensam i persondubbleringen. Med den har Strind-
berg dramatiserat och - framför allt - löst sitt eget
dilemma på ett symboliskt plan.

Både Lamm och Östin antar att Strindbergs avsikt med
Ensam var att inventera sina resurser att uthärda ensamhe-
ten efter skilsmässan. Jag tror att det förhåller sig
annorlunda.

Ensam skrevs mellan mars och juni 1903¹⁰⁾ då makarna
fortfarande bodde ihop men äktenskapet hängde på en

tunnare tråd än någonsin. Man kan följa kriserna i dagboken.

Krach, Harriet, telefonerar till advokat om skilsmässa (OD 12/3 1903)

Ensam, rysligt (OD 19/3 1903)

Nästa dag ger de varandra ringarna tillbaka (OD 20/3 1903).

Snarare än en förberedelse på ensamheten som förestår är Ensam en uppgörelse med äktenskapet som i praktiken är slut.

Boken börjar när "Strindberg" hyr en dubblett hos en änka och slutar när "Kompositören-Strindberg" förlovar sig i början av mars. Översatt till den biografiska verkligheten betyder detta att Ensam utspelar sig under den tid Strindberg bodde på Banérgatan 31, från oktober 1899 till mars 1901, då han förlovade sig med Harriet.

Äktenskapsproblematiken är inte radikalt bortopererad som Östin (98) gör gällande ¹¹⁾, den är "löst" genom att äktenskapet är satt "inom parentes".

Strindberg skriver Ensam när äktenskapet med Harriet går mot sitt slut. Berättelsen slutar när kompositören och flickan är nyförlovade. På så vis bevarar Strindberg den lyckliga förlovningstiden och raderar ut äktenskapets kriser och krascher.

Där satt jag, och hade allt bakom mig, allt, allt, allt!
Kampen, segern, nederlagen! Allt livets bittraste och
ljuvaste (214)

Så här tänker "Strindberg" på en av Ensans sista sidor. Och "livets bittraste och ljuvaste", det är Strindbergs stående uttryck för äktenskapet. Bakom sig, alltså. Nu väntar nya strider i arbete och ensamhet.

Samtidigt upplever "Kompositören-Strindberg" sina lyckligaste dagar tillsammans med sin unga fästmö. Vid ett

blombord sitter de i ett ljuvt och osjälviskt förhållande med ett barn som ej är deras. Det oskuldsfulla framhåvs starkt i skildringen; det är nästan en bild av den heliga familjen. Lika lyckliga hade även Strindberg och Harriet varit hos Harriets syster Inez och hennes son Alf under förlovningstiden¹²⁾.

Verklighetens Strindberg som just lidit sig igenom sitt äktenskap med Harriet, men också upplevt en förlovnings-tid fylld av hopp och lycka, har försvunnit mellan dessa två fiktiva gestalter.

Fem dagar innan han förlovade sig med Harriet Bosse skrev Strindberg:

Så underligt; jag känner mig såsom förlofvad och har idag utsett möbler till "Fruns" rum, i Bodafors' priskurant. Jag har köpt nya kläder såsom om jag väntade förlofningsvisiter. Tänk om det är och blir en dikt alltsammans? Hvad så? så skifver jag en dikt, då, som skall bli vacker! Och saknadens smärta skall utbytas i sång. Dante fick aldrig Beatrice, därför blef han henne trogen; trots det att hon lefde i äktenskap med en annan! (OD 1/3 1901).

Det är nästan som om han kände på sig hur det skulle komma att gå. Bara två år senare skrev han också dikten han här fantiserar om. Och genom konstgreppet med person-dubbleringen fick han sin Beatrice och blev henne trogen ändå.

NOTER

- 1) Eftersom de olika artiklarna i hög grad liknar varandra har jag valt att här bara ta upp den sista.
- 2) I Berendsohn 1959 förklaras den positiva synen på ensamheten i jämförelse med Inferno med Strindbergs nyvunna konfessionslösa kristendom, hans ändrade syn på ockulta tilldragelser och hans hänförelse för

klassisk tysk musik.

- 3) Denna aspekt av Ensam framhäver Johannesson, men framförallt Berendsohn 1966.
- 4) Skildringen är baserad på en verklig händelse som står att läsa i OD 15/7, 1900.
- 5) Även denna episod har en verklighetsbakgrund. Se OD 3/12 1900 och Brev 4428. Jfr. även Östin, 92.
- 6) I själva verket tror jag att det här är fråga om en dramatiserad monolog. Precis som Strindberg själv, som ju har starka likheter med berättaren i Ensam, har främlingen ett ärr i pannan över sitt vänstra öga (20/).
- 7) Se förutom droskturen t ex citatet från sidan 188:
"Ensamheten hade jag icke valt; den hade påtvungits mig". Vidare ligger ju i själva begreppet straff och uppfostran någon som straffar och uppfostrar.
- 8) Jag använder denna beteckning för Strindbergs jag-person i Ensam.
- 9) Även Svanevit, inte helt oväsentlig i sammanhanget, beskriver Strindberg i musikaliska termer.
- 10) Se Brev 4806 och 4835.
- 11) Implicit intar Lamm, Berendsohn och Johannesson samma ståndpunkt som Östin på den här punkten.
- 12) "Älskade,
I dag morgse vaknade jag med intrycket att jag i går afton tillbragt den angenämaste i vår tid, sedan mitt gamla ur ingick i den eviga hvilan i min verktygslåda. Det är en ren atmosfär i ditt, Inez' och lilla Alfs hem, som gör mig bättre, lyckligare och hoppfull!"
(Brev 4525)

LITTERATURFÖRTECKNING

- Strindberg, August, 1912-1920, Samlade skrifter, utg. John Landquist. (SS) (Ensam ingår i del 38)
- August Strindbergs Brev, 1948-1976, utg. Torsten Eklund, Stockholm (Brev).
- Strindberg, August, 1977, Ökulta Dagboken. Stockholm (OD)
- Berendsohn, W., 1948, Strindbergs sista levnadsår. Stockholm.
- Berendsohn, W., 1959, "Strindberg's Ensam: A Study in Structure and Style", Scandinavian Studies 31, 168-179.
- Berendsohn, W., 1966, "August Strindbergs autobiographische Schriften", Scandinavica, 41-49.
- Johannesson, E., 1968, The Novels of August Strindberg. Berkeley and Los Angeles.
- Lamm, M., 1942, August Strindberg, II. Stockholm.
- Ollén, G., 1941, Strindbergs 1900-talslyrik. Stockholm.
- Östin, O., 1958, "August Strindbergs Ensam", Edda, 81-99.

SAMMANFATTNING

Jag har i föreliggande studie försökt visa att ensamheten i berättelsen Ensam beskrivs som en larvs utveckling till fjäril - isolering, förpuppning, död och uppståndelse.

Denna metamorfos har i berättelsen fått en moralisk dimension. Huvudpersonen vinner gradvis en insikt om att hans ensamhet inte är självvald som han tror, utan utgör ett straff för något brott han begått. Precis vad detta brott består i sägs inte direkt, men troligen rör det sig om någon form av hybris. När han väl kommit på det klara med detta och genom sin "död" avlagt sitt gamla syndfulla jag,

uppstår han i sista kapitlet försonad med sin nya situation.

Eftersom denna nya situation inte låter sig helt infångas i metamorfosmotivet, har jag i ett särskilt avsnitt jämfört slutet med några data ur Strindbergs liv. Denna jämförelse belyser den gåtfulla kompositörens roll i berättelsen och ger en inblick i Strindbergs syn på sitt misslyckade äktenskap med Harriet Bosse.

SAMENVATTING

Ik heb in dit artikel geprobeerd aan te tonen dat de eenzaamheid in Strindbergs vertelling Ensam wordt beschreven als de metamorfose van een rups tot vlinder - isolatie, verpopping, dood en opstanding.

Deze metamorfose heeft in de vertelling een morele dimensie gekregen. De hoofdpersoon komt langzamerhand tot het inzicht dat hij zijn eenzaamheid niet zelf gekozen heeft, zoals hij aanvankelijk dacht, maar dat deze een straf is voor een vergrijp. Waaruit dit vergrijp precies bestaat wordt niet expliciet verteld, vermoedelijk gaat het om een vorm van hybris. Wanneer hij dit eenmaal leert inzien en door zijn "dood" zijn oude, zondige ik heeft afgelegd, herrijst hij in het laatste hoofdstuk, verzoend met zijn nieuwe situatie.

Omdat deze situatie zich niet helemaal laat verklaren met het metamorfosemotief heb ik tenslotte het eind van de vertelling vergeleken met een paar biografische gegevens. Deze vergelijking belicht de rol van de wat raadselachtig komponist in het verhaal en geeft een inzicht in Strindbergs kijk op zijn mislukte huwelijk met Harriet Bosse.